

РОЛЯТА НА СОЦИАЛНОТО УЧЕНЕ В ПРИОБЩАВАНЕТО НА ДЕЦА И УЧЕНИЦИ СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ

Цветомира Ангелова

<https://doi.org/10.60059/SPL.2024.1.22-37>

Резюме: Социалното функциониране и приобщаването на деца и ученици със специални образователни потребности са критични аспекти на тяхното развитие в обществото. През последните години политиките в българската образователна система очертаха реални промени към децата и учениците със специални образователни потребности с възможността да бъдат приобщени в образователната среда на детската градина и училището, да развиват своя потенциал и да се реализират като пълноценни граждани на социума. Приобщаващото образование е насочено към оптимална подкрепа на индивидуалното личностно функциониране в детско-юношеска възраст и ограничаване на рисковите фактори в него. Ключов акцент е социалното функциониране и учене, които дават перспектива и възможност на приобщените в образователната среда деца и ученици със специални потребности да учат и играят. Социалното функциониране обхваща способността на индивида да взаимодейства успешно с околните и да участва активно в обществения живот. За децата със специални образователни потребности това означава развиване на умения за комуникация, сътрудничество и самостоятелност. Добре развитото социално функциониране подобрява качеството на живота на децата, повишава тяхната самоувереност и им помага да се чувстват приети и ценени. Настоящото изследване анализира и обобщава научни теории и модели в областта на социалното учене чрез проучване на специалната литература от базите данни Researchgate Scientific Research Publishing, Scispace, Scholar, като насочва внимание към съществена роля, която то има в образователното пространство. Представени са приложенията на разгледаните теории в образованието на деца и ученици в контекста на приобщаващото образование. Международните изследвания потвърждават, че социално-емоционалното учене подобрява академичните постижения, социалната ангажираност и адаптивността на децата със специални образователни потребности.

Ключови думи: социално учене, социално функциониране, специални образователни потребности, приобщаващо образование

THE ROLE OF SOCIAL LEARNING IN THE INCLUSION OF CHILDREN AND STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Cvetomira Angelova

Abstract: Social functioning and inclusion of children and students with special educational needs are critical aspects of their development in society. In recent years, policies in the Bulgarian educational system have outlined real changes for children and students with special educational needs, providing them with the opportunity to be included in the educational environment of kindergartens and schools, to develop their potential, and to realize themselves as full-fledged citizens of society. Inclusive education is aimed at optimal support for individual personal functioning in childhood and adolescence, and at limiting the risk factors within it. A key focus is social functioning and learning, which provide perspective and opportunity for children and students with special needs included in the educational environment to learn and play. Social functioning encompasses the individual's ability to interact successfully with others and to participate actively in public life. For children with special educational needs, this means developing communication, cooperation, and independence skills. Well-developed social functioning improves the quality of life for children, increases their self-confidence and helps them feel accepted and valued. This study analyzes and summarizes scientific theories and models in the field of social learning by examining the special literature from the databases Researchgate Scientific Research Publishing, Scispace, Scholar, drawing attention to the essential role it plays in the educational context. The applications of the considered theories in the education of children and students in the context of inclusive education are studied. International research confirms that social-emotional learning improves academic achievement, social engagement and adaptability of children with special educational needs.

Keywords: social functioning, social learning, children with special educational needs, inclusive education

В контекста на приобщаващото образование факторите на средата са в основата на социалното и личностното развитие на децата и учениците със специални образователни потребности в детската градина и училището. Образованието е форма на социализация и приобщаване, а социалното учене е ключ към този процес. Самото дете е активен

участник в процеса на взаимодействие със средата, като се стреми да задоволи своите интереси, желания и потребности. Функционирането и уврежданията се разбират и разглеждат като резултат от комплексни взаимодействия между биологични, психологични и социални фактори, като те допринасят за развитието и поддържането на здравето и благополучието на всеки индивид.

ЦЕЛ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Целта на настоящето изследване е да се анализират и обобщят научни теории и модели в областта на социалното учене, като се насочи вниманието към съществената роля, която има то в образователното пространство. Представени са приложенията на разглежданите теории в образованието на деца и ученици в контекста на приобщаващото образование. За нуждите на това изследване беше направено проучване на специалната литература от базите данни Researchgate Scientific Research Publishing, Scispace, Scholar, като целта е да се очертае ролята на социалното учене за децата и учениците със специални образователни потребности.

АНАЛИЗ НА РОЛЯТА НА СОЦИАЛНОТО УЧЕНЕ

В основата на социалното функциониране и учене лежат теориите за личността. Понятието „социално учене“ е въведено от Джон Долард и Нийл Милър през 40-те години на XX век. Техният труд “Social Learning and Imitation” (Miller & Dollard, 1941) поставя основите на теорията за социалното учене, която подчертава важността на наблюдението, имитацията и подкрепата в процеса на усвояване на знания и умения. Ключови аспекти на тази концепция са:

1. **Наблюдение и имитация:** Според Долард и Милър хората учат чрез наблюдение на поведението на другите и последващото му възграждане. Те вярват, че процесът на учене започва още в ранна детска възраст и продължава през целия живот.
2. **Подкрепа:** Подкрепата играе важна роля в социалното учене. Положителната подкрепа (като похвала или награда) увеличава вероятността дадено действие или поведение да бъдат повторени, докато отрицателната подкрепа намалява тази вероятност.
3. **Моделиране:** Децата често учат чрез моделиране, като наблюдават и копират поведението на значимите възрастни или деца като родители, учители, приятели или медийни личности. Моделите могат да бъдат както положителни, така и отрицателни.
4. **Контекстуални фактори:** Социалното учене също зависи от контекста, в който протича. Фактори като културни норми, социални очаквания и лични убеждения влияят върху процеса на учене.

В областта на образованието **теорията за социалното учене на Долард и Милър има важни приложения:**

1. **Класна стая:** Учителите могат да използват моделиране, за да демонстрират желаното поведение и академични умения. Те също така могат да използват системи за подкрепа, за да мотивират учениците да учат и да имат социално приемливи поведения.
2. **Групова работа:** Работата в групи и сътрудничеството между учениците насърчават социалното учене. Учениците могат да се учат един от друг, като обменят идеи и опит.
3. **Обратна връзка:** Редовната обратна връзка от страна на учителите помага на учениците да разберат къде грешат и как могат да подобрят своето представяне.
4. **Медийно образование:** Медиите, включително телевизия, интернет и социални мрежи, също играят роля в социалното учене. Учителите и родителите трябва да бъдат внимателни относно влиянието на медийното съдържание върху учениците (нак там).

Трудовете на Дж. Долард (нак там) и Н. Милър (Miller, 1971) поставят началото на динамичното развитие на теории за социалното учене и образование, като основните сред тях са теориите на Дж. Ротър и Ал. Бандура. Теорията на Дж. Ротър (Rotter, 1954) се приема за първата цялостна теория за социалното учене и образование. Тя е създадена в периода от края на 40-те до началото на 50-те години на XX век. През 1954 г. излиза неговото основно съчинение “Social learning and clinical psychology” (Социално учене и клинична психология). Теорията му се базира на идеята, че човешкото поведение е резултат от взаимодействието между личността и околната среда. Фокусът пада върху мотивационните и когнитивните променливи. Ротър посочва, че голяма част от човешкото поведение се добива или научава, осъществява се в среда, която е наситена от социални взаимоотношения. За да се предвиди дадено поведение, са необходими четири понятия: *поведенчески потенциал, очакване, ценност на подкреплението и психична ситуация.*

Приложение на теорията на Джулиан Ротър в образованието:

1. **Мотивация и ангажираност:** Учителите биха могли да използват теорията на Ротър, за да мотивират учениците, като свързват учебните задачи и изисквания с техните интереси и желания. Когато учениците виждат смисъл и стойност в това, което учат, те са по-склонни да бъдат ангажирани и мотивирани.
2. **Самостоятелност и автономия:** Насърчаването на учениците да поемат отговорност за своето учене и да развиват вътрешен локус на контрол може да подобри тяхната увереност и мотивация. Учителите могат да предоставят възможности за самостоятелно учене и вземане на решения.

3. **Обратна връзка и подкрепа:** Редовната и конструктивна обратна връзка помага на учениците да разберат своите силни и слаби страни и да коригират своето поведение. Положителната подкрепа за успехите укрепва желанието за учене и постижения.
4. **Социално учене и сътрудничество:** Теорията на Ротър подчертава значението на социалното учене и взаимодействието с другите. Груповите дейности и сътрудничеството между учениците могат да насърчат обмена на знания и умения (нак там).

Теорията на Дж. Ротър се допълва от Ал. Бандура (Bandura, 1977), който твърди, че хората придобиват комплексно поведение в социалната среда. Основната идея в концепцията му е ученето чрез наблюдение. В теорията за социалното учене според Бандура фокусът трябва да бъде поставен върху ученето чрез съпреживяване, символите и саморегулативните процеси в психичното функциониране. Той извежда, че „индивидуалното поведение се формира най-вече на базата на наблюдението върху поведението на другите хора“ (нак там: 24). Според него голяма част от поведението на индивида не се формира от последствията, а по-лесно и ефективно се научава чрез директно наблюдение на определен модел (Bandura, 1986). Изследванията на Бандура върху ученето чрез наблюдение включват четири фази: *внимание, запаметяване, възпроизвеждане и мотивация*.

Приложение на теорията на Бандура в образованието:

1. **Фаза на вниманието:** В класната стая учителите могат да привлекат вниманието на учениците чрез ясни и интересни насоки, чрез използване на иновации, изненада, ролеви модели, които са привлекателни за тях, като по този начин мотивират децата да внимават.
2. **Фаза на запаметяване:** След като учителите са привлекли и спечелили вниманието на учениците, трябва да се насочат към моделиране на целевото поведение. Това най-естествено се осъществява чрез имитация, практикуване, репетиране и повторение.
3. **Фаза на възпроизвеждане:** Детето/ученикът съпоставя своето поведение и поведението на модела и се опитва да открие съответствие между тях. В училищна среда тази фаза се представя чрез оценяването.
4. **Фаза на мотивация:** Последната фаза в процеса на учене чрез наблюдение е мотивацията. Учениците имитират дадено поведение и модел, за да бъдат подкрепени положително, да бъдат забелязани и оценени. В класната стая това се изразява чрез похвали и положителни оценки, насочени към отчетеното съответствие между предоставения модел от учителя и поведението на учениците. Учениците възпроизвеждат този модел, защото научават, че значимият възрастен в лицето на учителя е доволен от това. Основната мотивация при ученето чрез наблюдение е в очакването, че правилната имитация на модела ще доведе до подкрепа. Децата се научават, като наблюдават другите как

са подкрепени или наказани, докато използват определени поведения (Bandura, 2000). Според Banyard & Grayson (Banyard, & Grayson, 2000) Бандура вярва, че директното подсилване не може да обясни всички видове обучение и че хората могат да научат нова информация и поведение, като наблюдават други хора. Според Шафър (Shaffer, 2005) хората се учат един от друг чрез: наблюдение; имитация и моделиране.

Според теорията за социалното взаимодействие, или социалния конструктивизъм, ученето възниква и се осъществява при взаимодействието на личността със средата, при отчитане на нейния конкретен социокултурен контекст и в конкретната ситуация. Ключова роля в този процес играят „другите“ – родители, учители, съученици, които подпомагат ученето. Така чрез избор и създаване на такива учебни ситуации, които подпомагат конструирането на знания, ученикът се придвижва към т.нар. зона на близко развитие (по Vygotsky). Конструктивистите се обединяват около основната идея, че социалните взаимоотношения са съществен компонент в процеса на учене. Теорията за социалното развитие, разработена от Виготски (Vygotsky, 1997), се опира на схващането, че социалното взаимодействие предхожда развитието и играе определяща роля в процеса на когнитивното развитие. Съгласно тази теория образованието изпреварва развитието, за да осъществи развиващ ефект чрез зоната на близко развитие. Той обръща голямо внимание на обучението. Според него то е пряко свързано с развитието и е най-прогресивно, когато протича в „зоната на близко развитие“. „Зоната на близко развитие“ представлява наборът от способности, които детето не може да извърши само, но може да изпълнява с помощ от възрастен или по-знаещ връстник. По този начин детето постепенно напредва в своето развитие, подобрява способностите си и ги надгражда, прилага наученото в нови ситуации. Развитието се осъществява чрез непрекъснато стимулиране, което се насърчава чрез учене. В периодите на детското развитие Виготски идентифицира т.нар. сензитивни периоди. Това са периодите, които са най-благоприятни за развитието на дадена психична функция или качество. Тяхното познаване представлява правилна основа за обучението и развитието. Взаимодействието между тях е изразено в идеята на Виготски за актуалната и близката зона на развитието.

Концепцията за сензитивните периоди, или сензитивната възраст, за първи път е използвана от италианския педагог Монтезори за проучване на предучилищната възраст и за разработването на ефективни методи за ранно развитие на децата. Системата на Монтезори от началото на XX век за сетивно, моторно и когнитивно образование на деца в предучилищна възраст, описана в книгата „Метод научной педагогики, применяемый к детскому воспитанию в домах ребенка“ (Montesori, 1993), е построена, като са взети под внимание сензитивните периоди в детското

развитие. Монтесори отбелязва, че ако развиването на която и да е от функционалните системи на детето започне по-късно, т.е. частично или напълно се пропусне сензитивният период, се рискува да не се достигне нужното равнище на развитие, което може да се постигне при своевременно започване на педагогическото въздействие. Преждевременните опити да се формира някаква функция преди началото на сензитивния период по същия начин няма да доведат до желания ефект (нак там).

Според Виготски (Vygotsky, 1978) обучаващият прибягва към мощни сили от околната среда, направлява ги и ги поставя в услуга на обучението. Последното се осъществява чрез собствения опит на обучавания, изцяло повлиян от околната среда, а ролята на учителя се ограничава до това да насочва тази среда. Надстрояването може да представлява произволна комбинация от когнитивни и метакогнитивни инструменти и стратегии, използвани от учители или възрастни, които да подпомагат обучаваните да интернализират познание, което не биха могли да разберат сами (нак там).

Съществен признак на обучението е фактът, че то създава зоната на най-близкото развитие, т.е. поражда у детето, пробужда и задвижва вътрешни процеси на развитието, които са възможни само в сферата на взаимоотношенията с околните и на сътрудничеството с другарите. От тази гледна точка обучението не е развитие, но едно правилно организирано обучение на детето води след себе си неговото умствено развитие, поражда процеси на развитие, които извън обучението биха били невъзможни. През призмата на приобщаващото образование ученето се превръща в активна дейност, което стои в основата на концепцията за социалното учене. В съвременното образование се наблюдава тенденция ученето да бъде ориентирано към реалните социални нужди, като учебните процеси се разглеждат като сложни и циклични дейности. Според Mwanza и Engeström (Mwanza, Daizy, Yrjö Engeström, 2005 по Radoslavova, 2020: 47) новите педагогически инструменти притежават потенциал да трансформират както участниците в обучението, така и самата образователна практика. Образованието е динамично – не само като съдържание и форми, но и като условия, които насърчават социализацията и личностното израстване на децата. Необходима е образователна среда, която изгражда реална връзка между ученето в класната стая и живота извън нея – именно тук социалното учене играе ключова роля (Georgieva, 2020).

В изследванията на Й. Лингарт (Lingart, 1970) за социалното учене се посочва, че то е особено перспективно. През 1970 г. Лингарт описва „социалното учене“ като ситуации, в които човешкото учене протича под влиянието на социалните фактори. В своето изследване той разграничава два аспекта на социалното учене: първият аспект е това, когато групата

влияе върху продуктивността, а вторият е, когато индивидът се учи на социално поведение спрямо другите членове на групата. В структурата на социалното учене той включва следните четири компонента:

- Избор на обща цел и задачи, при което в изпълнението им и в хода на действието се оформя взаимодействие на групата за постигане на резултатите;
- Изработване на дейности за индивидуално и съвместно изпълнение, както и координираща активност на отделните личности;
- Изработване на социално признати норми;
- Мотивационно влияние на социалните отношения.

Същевременно Лингарт посочва, че към социалното учене се отнасят ученето чрез подражание, усвояването на социалните норми, както и приспособяването към тях (пак там).

Създадените теории за социалното учене на Дж. Ротър, Дж. Бандура, У. Мишел и Дж. Кели поставят началото на социокогнитивните изследвания в психологията, както и на социализацията и социалното учене.

Социалното функциониране осъществява връзката между личността и средата – това е процесът, чрез който човек се възгражда в социалната и материалната среда.

На базата на научните изследвания и в контекста на приобщаващото образование социалното функциониране може да се разглежда като процес на приспособяване на детската личност в условията на детската градина и училището. Социалната адаптация от своя страна е процес на активно приспособяване към изменящата се среда с помощта на различни социални средства. Социализацията и адаптацията според Ж. Пиаже (Piaget, 1969) не е пасивен процес, а активно взаимодействие със средата. Тази активност е необходимо условие за развитие, тъй като схемата не се дава в готов вид, тя се изработва само в процес на активно взаимодействие. Предвид на теорията на Ж. Пиаже детето е активен участник в процеса на взаимодействие със средата, тъй като то се стреми да задоволи своите интереси, желания, потребности, като усвои средата, включва се в нея, адаптира се към нея. Пиаже издига идеята, че умственото развитие зависи както от биологичното съзряване, така и от активното взаимодействие на детето със средата. Като основни детерминанти на развитието се отделят четири основни фактора – съзряването, практическият опит с обектите, социалният опит и когнитивните процеси на уравновесяване. Според Пиаже (пак там) умствените способности са повече от умения за обработване и съхранение на нова информация, а интелектът е един от начините за социална адаптация. Проследяването във възрастов план на психосоциалното съзряване ни дава възможност да разглеждаме индивида като развиващ се през целия си житейски път, като учещ се от контакта си

с хората и културно-историческата среда, към която принадлежи. Чрез социалните си потребности човек е в състояние да потърси контакта с останалите хора, да открие себе си чрез тях, както и периодично да развива потенциалите си за справяне с трудните житейски ситуации, които са неизменна част от живота на всички живи същества. Значими постижения на детето са уменията да подражава на действията на други хора, да комбинира по-рано усвоени схеми и знания, да осъществява символно мислене, т.е. да предава значения на предмети. Детето се утвърждава като субект на дейността – решава, проявява инициативи.

Теорията на Пиаже оказва съществено влияние върху теорията и практиката на обучението. Тя насочва към идеята за подходящото за развитието обучение – обучение в среда, с учебна програма, материали, преподаване, които са подходящи за учениците от гледна точка на техните физически и познавателни способности и социалните и емоционалните им потребности (Slavin, 2004). Учениците се насърчават да откриват познанието самостоятелно чрез взаимодействие със средата, а не като предоставяне на готово познание от учителите. В процеса на развитие е необходимо да се приемат индивидуалните различия на децата, поради което учителите трябва да организират дейностите в класната стая съобразно всяко дете, като провеждат занимания в малки групи или индивидуално. Иван Иванов (Ivanov, 2004) извежда конструктивистката парадигма като теория, която обяснява природата на човешкото знание и процеса на учене. Основната идея е свързана с факта, че индивидите конструират света чрез своето собствено разбиране или знание, чрез взаимодействие с това, което знаят и вярват, и чрез идеите, събитията и дейностите, с които влизат в контакт. Знанието се получава не чрез имитации и повторения, а чрез участие и контакт на индивида със съдържанието. Учебните дейности включват: ангажиране, изследователска активност, решения на проблеми и сътрудничество с другите. Учителят не е източник само на знания, но ръководител, стимулатор и съизследовател. Той помага за формирането на собствени идеи, мнения, изводи. Конструктивизмът е подход, който подчертава активната роля на учащия се при разбирането и осмислянето на информацията. Затова конструктивизмът се свързва с т.нар. учение чрез откриване. Идеята за преработване на информацията е основна за когнитивната парадигма за учението. Човешкият ум се разглежда като символична процесуална система. Тази система превръща входните сензорни данни в символични структури и ги преобразува. По този начин знанието се интернализира и се възпроизвежда, когато е необходимо. Ученето се обяснява като процес, който води до промени във вътрешните символни структури. Освен индивидуалните компетенции Morganti et al. (Morganti, Pascoletti, and Signorelli, 2019) подчертават, че социалното

и емоционалното учене изграят важна роля в контекста на децата със специални образователни потребности и приобщаващото образование, тъй като учениците се научават да разпознават и разбират емоциите, възгледите и действията на своите съученици, създавайки положителна учебна среда. Авторите подчертават, че социалното учене може да насърчи взаимодействието между учениците със или без специални образователни потребности, но също така и да подкрепи желаното поведение или да инхибира неподходящото.

В този аспект социалното учене води до приобщаване на децата със специални образователни потребности в детската градина и училището, както и в обществото. Теориите за социалното учене изграят ключова роля в образователните институции като детските градини и училищата. Те помагат на преподавателите да разберат как децата усвояват знания и умения чрез взаимодействие с връстници и възрастни, както и как могат да създадат благоприятна учебна среда, която насърчава социалното развитие. Изключително важна е и социалнопедагогическата роля на учителите и останалите педагогически специалисти, която трябва да се разглежда като част от техния професионален статут в образователните институции (Дамуанов, 2022).

ИЗВОДИ

Социалното функциониране намира приложение както в теоретичен, така и в практически аспект в специалната психология, специалната педагогика, педагогиката, психологията, социологията и т.н. и се отнася до включването на децата със специални образователни потребности в процеса на обучението. В Националната стратегия за закрила и социална интеграция на децата с увреждания са визирани правата на децата със специални образователни потребности, залегнали в Конвенцията на ООН за правата на детето:

- Право на детето с увреждане на пълноценен, самостоятелен и достоен живот;
- Право на детето с увреждане на активно участие в обществения живот;
- Право на детето с увреждане да бъде информирано и да изразява мнение по всички въпроси, които го засягат;
- Ефективен достъп на всяко дете с увреждане до качествено образование, професионално ориентиране и професионална подготовка;
- Безусловен достъп до здравеопазване, медицинска и социална рехабилитация;
- Право на отдих и културни и спортни занимания, духовно и личностно усъвършенстване;
- Право на специална подкрепа и грижи, способстващи за максималното развитие на заложбите на детето с увреждане;

- Право на гарантирана и съобразена с финансовото състояние на родителите на дете с увреждане помощ, насочена към задоволяване на неговите нужди;
- Право на детето с увреждане да бъде отглеждано в семейна среда. (Национална стратегия за хората с увреждания 2021–2030)

В научната литература е известно, че образованието е функция на обществото. То може да се разглежда като осмислено, целенасочено, преднамерено социализиране на човека в съответствие с определен социално детерминиран идеал, със специфични цели и чрез специално съдържание и средства (Ivanov, 2004).

Образованието е основна съставна част и едновременно продукт на социализацията, педагогически организирана (социално ценна и оптимизирана, съзнателно ориентирана към цели – идеални образи, исторически обусловени социални еталони) социализация; различието от процесите на спонтанното учене е в целенасоченото и ускорено развитие на човешките способности, предаването на културата – правила за поведение, мислене, знания и технологии, от поколение на поколение. Служи на интересите на личността и обществото едновременно. Цел на образованието е да внесе желани изменения в опита, начина на мислене и поведението на децата (Leontiev, 1974).

В този аспект образованието е процес на физическо и психическо формиране, на развитие и саморазвитие на личността, свързани с овладяването на социално значим опит на човечеството под формата на знания и умения, както и емоционално-ценностно отношение към света, необходимо условие за съхраняване и развитие на културата.

Детската градина и училището имат важна роля в процесите на социално приспособяване, социално учене и самоактуализация. В политиката на образователната ни система приоритетно е изведена концепцията за приобщаващото образование на децата със специални образователни потребности. Политиките на национално ниво са съобразени с актуалните тенденции в съвременното образование, които предполагат не само директен трансфер на знания от учителите към учениците, но и изграждане на умения за самостоятелно и критично мислене, за работа в екип и личностно развитие.

Фокусът на приобщаващото образование е ориентиран към подкрепа на всички деца и ученици в предучилищното и училищното образование с насоченост към личностното функциониране в детско-юношеска възраст и за ограничаване на рисковите фактори в него. От гледна точка на приобщаването то е „процес на осъзнаване, приемане и подкрепа на индивидуалността на всяко дете или ученик и на разнообразието от потребности на всички деца и ученици чрез активиране и включване на ресурси, насочени към премахване на пречките пред ученето и научаването

и към създаване на възможности за развитие и участие на децата и учениците във всички аспекти на живота на общността“ (Наредба за приобщаващото образование, 2017).

Цялостната политика за приобщаване е насочена към създаване на условия за подкрепа на индивидуалното функциониране на всяко дете/ученик чрез отстраняване на бариерите пред ученето и към създаване на възможности за развитие и участие на децата и учениците във всички аспекти на живота. Именно чрез приобщаващото образование се дават равен шанс и възможност на всяко дете и ученик да реализира максимално капацитета си, да се развива спрямо индивидуалните си потребности, защото приобщаването означава промяна на философията на самия процес на учене и функциониране на образователната институция. Политиките за качествено приобщаващо образование трябва да бъдат трайно продължавани и надграждани. Вниманието е необходимо да бъде насочено към пълноценното включване и приобщаване в образователния процес на децата/учениците със специални образователни потребности. Акцентът трябва да е върху индивидуалния подход на преподаване и учене, отчитащ индивидуалния напредък на всяко дете/ученик. Образование в широк смисъл е процес на специално организирано (преднамерено) предаване от поколение на поколение на социокултурен опит и създаване на условия за проявление на вътрешна мотивация на детето. В този смисъл конкретната дейност на възрастните е включване на детето в конкретни жизнени ситуации, формиране на условия за контрол и стимулиране на неговото вътрешно израстване. Образованието включва всички опити за развитие на интелекта, придобиване на знания и формиране на характер. То трябва да е приспособено към нуждите на развиващия се човек и да отчита постиженията на биологията, физиологията и психологията.

Сава Джонев (Djonev, 1996) почти отъждествява възпитанието със социализацията, защото според него възпитанието представлява тенденциозно поведение на по-възрастните, чрез което се стремят да въздействат на подрастващите, като по този начин ги подготвят за техния бъдещ социален живот. Според него личността има „социопсихична природа“, въз основа на което се разглежда въпросът за структурата на личността, за генезиса на онези социални умения, които предопределят успешния контакт с общността (нак там).

През последното десетилетие социалното учене се утвърди като ключов компонент на приобщаващото образование, особено при ученици със специални образователни потребности. Международните изследвания потвърждават, че социално-емоционалното учене подобрява академичните постижения, социалната ангажираност и адаптивността на децата със специални образователни потребности. Програмите от типа „Second Step“, „PATHS“ и „Zones of Regulation“ демонстрират положителен ефект

върху регулирането на емоциите, емпатията и сътрудничеството в учебна среда (OECD, 2021; EASNIE, 2022)

В български контекст Националната програма „Заедно в грижата за всяко дете“ (Министерство на образованието и науката, 2022) поставя фокус върху развитието на социални умения чрез колаборативни дейности, включващи ученици със и без СОП. Особено успешни се оказват подходите, при които се прилагат ролеви игри, казуси и учене чрез игра, стимулиращи активното участие и социалното функциониране на децата (Дамуанов, 2022).

Професионалната роля на учителя в този процес се трансформира – от даващ знание към фасилитатор на социално взаимодействие. Това изисква прилагане на индивидуализиран подход, базиран на текуща оценка на социалните и емоционалните нужди на учениците. Съгласно Наредба №11 от 2017 г. за приобщаващото образование, подкрепящата образователна среда включва мерки като работа в малки групи, ресурсна подкрепа и медиация, с цел изграждане на социални връзки и доверие.

Актуалните политики на национално и на европейско ниво очертават тенденция към създаване на „училища за всички“ – пространства, където социалното учене е в основата на равен достъп, приобщаване и личностно развитие.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да се посочи, че социалното функциониране и социалното учене за деца и ученици със специални образователни потребности са основополагащи за тяхното пълноценно развитие и приобщаване в образователното пространство и обществото. Детето играе съществена роля в тези процеси, а социалната среда предоставя възможност за постигане на самоактуализация чрез разкриване на индивидуалните способности на децата със специални образователни потребности. Чрез прилагане на индивидуален подход, създаване на подкрепяща среда и екипно взаимодействие между различните заинтересовани страни можем да осигурим равен достъп до образование и да подкрепим максимално възможността за оптимално социално функциониране за всички деца.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Bandura, A. (2000). *Teoriya sotsial'nogo naucheniya*. [Бандура, А. (2000). Теория на социалното научение.]. SPb: Evraziya.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A socialcognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. NJ: Prentice-Hall.

- Banyard, P. & Grayson, A. (2000). *Introducing Psychological Research*. New York: Palgrave Macmillan. 2nd ed.
- Damyantov, K. (2022). *Funktsionalno otsenyavane v priobshtavashtoto obrazovanie*. [Дамьянов, К. (2022). Функционално оценяване в приобщаващото образование.]. Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski".
- Damyantov, K. (2022). Sotsialno-pedagogicheska rolya na obshtootobrazovatelните uchiteli v podkrepatata za lichnostno razvitiie. [Дамьянов, К. (2022). Социално-педагогическа роля на общообразователните учители в подкрепата за личностно развитие.]. *Pedagogicheski almanah*, 33 (1), pp 87-92. Retrieved from <https://journals.uni-vt.bg/almanac/bul/vol30/iss1/art12>
- Djonev, S. (1996). *Sotsialna psikhologiya. Tom 2: Obshtuvane. Lichnost*. [Джонев, С. (1996). Социална психология. Том 2: Общуване. Личност.]. Sofia: Sofi-R.
- EASNIE, 2022 (European Agency for Special Needs and Inclusive Education). *Social-emotional learning and inclusion*. <https://www.european-agency.org>
- Georgieva, G. (2020). Project based learning in an intercultural environment through eTwinning. *PROCEEDINGS OF UNIVERSITY OF RUSE - 2020*, 59 (6.2.), pp 116-119
- Ivanov, I. (2004). *Teorii za obrazovaniето*. [Иванов, И. (2004). Теории за образованието.]. Shumen: UI Shumen.
- Leontiev, A. N. (1974). *Problemi na razvitiето na psikhikata*. [Леонтьев, А. Н. (1974). Проблемы на развитие на психику.]. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Lingart, J. (1970). *Protseess i struktura chelovecheskogo ucheniya*. [Лингарт, Йозеф. (1970). Процесс и структура человеческого учения.]. Moskva: Progress.
- Miller, N. E. & Dollard, J. (1941). *Social learning and imitation*. Yale University Press. Retrieved from https://openlibrary.org/books/OL6424360M/Social_learning_and_imitation
- Miller, Neal E. (1971) *Learning, Motivation, and Their Physiological Mechanisms*. New York: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203787410/learning-motivation-physiological-mechanisms-neal-miller>
- Montessori, M. (1993). *Metod nauchnoy pedagogiki, primenyaemoy k detskomu vospitaniyu v domakh rebenka*. [Монтессори М. (1993). Метод научной педагогики, применяемый к детскому воспитанию в домах ребенка.]. Moskva.
- Morganti, A., Pascoletti, S., and Signorelli, A. (2019). *Index for Social Emotional Technologies: Challenging Approaches to Inclusive Education*. London: Routledge. doi:10.4324/9781351185073
- Mwanza, D., E. Yrjö (2005). Managing content in e-learning environments. *British Journal of Educational Technology*, 36 (3), 453-463, British Educational Communications and Technology Agency.
- OECD. (2021). *Strengthening social and emotional learning in education*. OECD Publishing. Retrieved from <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/social-and-emotional-skills.html>
- Piaget, J. (1969). *Izbranye psikhologicheskie trudy*. [Пиаже, Ж. (1969). Избранные психологические труды.]. Moskva.

- Piaget, J. (1996). *Psikhologiya na intelekta*. [Пиаже, Ж. (1996). Психология на интелекта.]. *Pedagogika*, 8.
- Radoslavova, L. (2019). *Teoretichni kontseptsii i modeli na protsesat na sotsialno uchene*. [Радославова, Л. (2019). Теоретични концепции и модели на процеса на социално учене.]. *Pedagogicheski novosti* 8(1), 10–18. ISSN 1314-771 4. Retrieved from <https://pedagogicnews.uni-ruse.bg/wp-content/uploads/2020/07/pn2019.pdf>
- Rotter, J. B. (1954). *Social learning and clinical psychology*. Prentice-Hall, Inc. <https://doi.org/10.1037/10788-000>
- Slavin, R. (2004). *Pedagogicheska psikhologiya*. [Славин, Р. (2004). Педагогическа психология.]. Sofia.
- Shaffer, D. R. (2005). *Social and Personality Development*. Belmont Canada: Hockett Editorial Service. 5th ed.
- Vygotsky, L. S. (1997). *Lektsii po psikhologii*. [Выготский, Л. С. (1997). Лекции по психология.]. SPb: Soyuz.
- Vygotsky, L. S. (1978) *Mind in society: The development of higher mental processes*. (M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner & E. Soubberman, Eds.). Cambridge, MA: Harvard University Press (Original work published in 1930, 1933, 1935).

НОРМАТИВНИ ДОКУМЕНТИ

- Pre-school and School Education Act. Promulgated, State Gazette No. 79/13.10.2015, Effective 1.08.2016. [Закон за предучилищното и училищното образование. Обн. ДВ, бр. 79 от 13.10.2015 г., посл. изм. ДВ, бр. 24 от 22.03.2019 г., посл. доп. ДВ, бр. 42 от 28.05 2019 г.] Retrieved 20.07.2019. <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2136641509>
- National Programme Together in Care for Every Child. (2022). [Национална програма „Заедно в грижата за всяко дете“. (2022). Министерство на образованието и науката.] <https://www.mon.bg/bg/1027>
- National Strategy for People with Disabilities 2021–2030. (2021). [Национална стратегия за хората с увреждания 2021–2030. (2021). Министерски съвет.] <https://strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=1342>
- Naredba za priobshtavashtoto obrazovanie (2017). Act. Promulgated, State Gazette No. 86/27.10.2017, Effective State Gazette No.23, 66/2024. Ministry of Education and Science. [Наредба за приобщаващото образование. (2017). Обн. ДВ, бр. 86 от 27.10.2017 г., изм. и доп. ДВ, бр. 23 и 66 от 2024 г. Министерство на образованието и науката.] Retrieved from <https://lex.bg/laws/ldoc/2137177670>

За автора:

Гл. ас. г-р Цветомира Ангелова, Факултет по науки за образованието и изкуствата към Софийския университет „Св. Климент Охридски“, катедра „Специална педагогика“. Научни интереси: в областта на приобщаващото образование на деца и ученици със специални образователни потребности, психологическото развитие на децата, специалната психология

Контакт: София 1574, бул. „Шипченски проход“ № 69А

E-mail: caangelova@uni-sofia.bg

About the author:

Chief assistant professor Cvetomira Angelova, PhD, Faculty of Educational Studies and the Arts at Sofia University "St. Kliment Ohridski", Department of Special Pedagogy.

Research interests in the field of inclusive education of children and students with special educational needs, psychological development of children, special psychology.

Contact: 69A Shipchenski Prohod Blvd., 1574 Sofia

E-mail: caangelova@uni-sofia.bg